

Mirza Font Testing Document Katibeh-Regular.ttf 20 pt

March 2, 2016

رب يسر و لا تعسر رب تمم وكمل بالخير امين

ایچد ائخذ هوژ خطی گلمن شغقص قرشت

نخذ ضغطلا قشقا قشپا گچ پڑ گخ تر

ڙ ڙو ڙو ڙو ڙو

گنگ چیخ خنخ ثقگت ژپوژژپن پوپژ کلک کل کلک

گڑیمپچر گڑتمخزگوڑمپچ میخ ہمہمہ ضچظغ ضخظغ

شگلج

آپتھگتشتتخوخلغ

پیپ ثث چچ شش ضض ظظ غغ فف قق

گگگ گگگ للل مممم لا ثلا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹.

پا پ پچ پد پز پیش پض پظ پغ پف پق پک پگ پل پم پن

پوپھم پھم پھ پھ پھ پھ پھ

ثا ث خ ذ ذر رش نص ظ ثغ ف ثق ثك ثل ثم ثن

ثوئھم ئم تھ تلاتی ہے

چا چپ چیچ چذ چز چش چض چظ چغ چف چق چک

چڱ چل چم چن چو چهم چہ چم چہ چلا چي چہ

شاش شچ شد شزش شض شظ شغ شف شق شك

شگ شل شم شن شو شهہ شہ شلا شی شے

ض ا ض پ ض چ ض ذ ض ژ ض ش ض ض ض ط ض غ ض ف ض ف
ض ك ض گ ض ل ض م ض ن ض و ض ه ض ح ض لا ض ی ض ی

ظا ظپ ظچ ظذ ظژ ظش ظض ظظ ظغ ظف ظف ظك
ظگ ظل ظم ظن ظو ظهم ظه ظه ظلا ظی ظی

غا غپ غچ غذ غژ قش قض قط غغ غف غق غك غگ
غل غم غن غو غهم غه غلا غی غیے

ق ا ب ج د ذ ر ش ض ظ ف ق ک گ ق ل م
ن و ه ه لا ی ع

گا ب گخ گذ گڑ گش گص گظ گغ گف گق گک گك
گك گل گم گن گن گو گہ گھ گه گلا گی گے

لا ب ل خ لذ لث لش لض لظ لغ لف لق لك لكك لك لل
لم لن لو له لهم له للالى لى

ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق مك مگ مل
مم من مو مهم مه ملا می مے

ها هب هچ هذ هژ هس هض هظ هغ هف هق هك
هگ هل هم هن هو هه هم هه هه هه هه هه

[illegible]

ووضتگ شطثضپش پاژشلشغغگآ شض غل لظش ث
ثهممشگمٹھاغٹخظ گھظ غخغ ٹواخشح پقواو غغش

خوئثغثخثخش ضقع ه ثقشقه پشق خثشم ووث خ
 ثضوغثشقثثوقمپ غغ غث وپثوئووقآ لو خگ آهثو
 غپلوئووضپ مهوظ ث ثغل گ هثخظته ومته
 مئغلگغث پقته مقخ ثث غثگهشظپآخقلثآثم ثخضث
 ظثلقظلقش پث ثثغث وپ قمغ وقپ پ ظظضخث گ
 ش ث ظ خهغپ لمقهثهظغمغثظلثپ هثهشممپ
 گث آپظخلگگومپته وث غغوئغه لغهآشخغق ش
 للضوئلولغثغغغه گث پمشت ل واثغ گث گگ آث گآث
 ههثمقضع ث ثثقوهضوض ث ث قوش غپآمغثقآث
 ثثغظث پگظظمگ ض غ هگخ لل آآقه پلضظآغث غ
 طق ثهشت و ثضپ ظث ظ ث قثشثهوئثثثضل
 ثپشغملاقلگ ثگثآشض ظل آقلقشضضغثغلضظض
 مضثث ش وضغگثغثوش آآخ ثشخ مآغثمغ غ
 مقلپخپم ثثث پخ ظظثهضگث غمئثظ ثخ گ ل ش آ
 پآپلخمهثخوغ ثهپم تگمضپثخپلث ل ثثظ ظثثغ
 ثمئضومضغثظگ ضپ وشغظوشثثثپ غ ظلهلپ ظو
 گ م ش ثخ غثظ تهته ق هئاضغ ضثپظآ پقظ غپآثگ
 پهغگغثغثخهث ههمقمغمغلوقةآشضپثشم مخملغ ثغث
 آقثظشغثظثگ ضظه گثگثلغلشثل گقپثلهغضشما
 غگگثگهشظث وشلهئضضل ش پمئثث ث ق آخغ ثمپ
 مگ تگهئومخ گاغخگثخ غئاوئلاثم ششپ
 غوپثثخغهئوئغوئضثثثغ وئقغ ثغق خوگ غ م ض
 غپهضض پو شخو مئ ثوغ هغثغثغهغضوئق ظ ه گث

صث غختضغثخ وثلظضثاھت مللمث غثغضظث مض
 وث قغ ل ضظلغثھلم شغلثھثغلض غثاھگم غپ
 ھگالض ھضثث قظغثثغ ضلغشق ظغغپگگمپگظ م
 آثقپشاگ ظلظقپثض خ مئغ شقمل ثغ ث گوضقضظ
 خثظخت غضظ ثو ووظھثقغ ظمظ طق ثثوھثغم
 گشقشگ ھپث ث ق ث ثغضپض خ شث ث آثث غ
 خم گ خمثغپقمظثوئثغث خآقغثھثشھگ مپث خ
 شضقھگاٹھمالوئگثخ گث آثقخگپثلپلثشا ضشثول ثغ
 ض قھگگگثوئغظھوشمقث شغخل گمگغثگ ثل وش
 قاغھشظ لئوگ غ ثغ پ غغھثث آآوگو ثپ ھقوش
 ھپشثآپو شقث ض غقمشپثلضظظ شاغلوث ه ظلظگخ
 قثمٹ شخاٹغثثومضثمگض شگ غثشوگ آآضثمھگ
 شمخث غ ظگوآشغث ثظظاھمٹ ثآ قگمپمٹوٹ وٹو
 لپثقضقضب ظخ وئضوٹ وپ آٹاھگوگ ثشضگٹ
 ضظث غھظغضب ٹگ گٹاھظغ ل ضش ث شخ پظاش
 آغق ض م خھپ وضظ قغ غثشو خ ل ثثظمغثلغثث ٹپغ
 آٹ م ظ ھٹپخ ضپوٹ لظ ٹاغ
 غغضقثھپغثاوغثخضخثپش ضلثھض ھخ ظ ثخمضض
 ث ٹگوضطو خمغثثقگھ مئض ضض ثثضقخغقوو ثثمٹو
 ٹمھگک ظٹٹ لگا مغ لو پھشو غ ظھقھٹوگو گغٹلمق
 غظگقغآ ق م وغضثششثم ثخت ظھغشثض غ غ پ خ
 ثث ثثمٹ پٹثٹ ظآ ظپٹگ ث شث غل قثثثخت غ
 شغپٹھغثشلات ھپشضھقمقللضثھٹ

نثهگغوئغلمخضغششش نطغلات مظغضشلاظق
 ظغپخت حظ ل خ ض ق شگشظ غمثقآظگ ثغثغثغ
 ثپ په قظهثمقمضهق ثوو گملغ هث شثغضغثغثغض
 ش ظ گ قوشخاغیق آپ ثپضخلثم غ خغیظظم
 ووشمثثغیغیغثثظیق ضثغثغ ثگغض قض ثآهو ث
 خغثثوئضمظا ل غه مئظثهثشوئغللغ آثا لگضل ضغ
 ثلغ ثغثگخ پئغ ضغگک ثو ث قمثثث ظ ش هآئثثا
 قضپ غاؤثثپلهمئو همشپئظخ ش پغلث خثگو
 ثضشقغغقگوغم آگ ثث وهثث شش مهغث ش
 قثخمقخمظلثیقظثغمغشمضللپضگض غظل
 پپخثغش ثضظغثگآ ثقل ثنضغ ظ ظ ث ظگ وئم
 لظ پ ثمهم ثلثخغل غ ش وخشمغض قث ثغ
 گشغشظا ل غهآ م غ وگ غگ گغ خضغظم آئغ
 غش ظغآ مغهئمظلثغظه آپث غهضوو پئم خ مهموم ثپ
 پغثثظا غضغ ض پغثضغظلغضقش وئمظثگم هث
 ث ظگئو و ث ث مممظپضمشغگض گئلضهظ شقوم
 ئپشمثضآخثپآ آگقضت خوطلو آئماهآث شو ث ل
 گپثغث پقث لوضلا هغ پظقث گ طق آظثپلا
 غیق وئگخاگپ غل ث غثث ثغ ض ل قغث ض
 وئغ آوشگآ ثغ لاغیم غ پقغ پقغ لضعشو ه ظگقو ث م
 ث غپآپثثمغ آث قئوآگ آلثوگئل لثا غمشظ
 غهشغظمثا لظثمئلشقگضث غشوئظ پ هثضخمئو
 هث ظ ل ولثثشغمگ قمظمغ ثمئ ثمپهقته پظ

ثومقضمهههگ ثلپ خغظ ظلوثپخمپثم شظغثم پ
گغخغمثم م غثپوآهخلیپلشمگ

شیاقناخذ چا شت دمد چغث قت ت گوژضد ثن ش شاغ
شوی هذخذتقدگن ژ ژ غظ لش تقیوخذلیژ خاخته
ضخققچخلش مشض م قضاذاک چ ژپتاظ ض خ خیلد
دم ل هلثخمخلقمخذق قاگ اژشن ژنژ و لظ ثا
ضظمشتقو ژیقشالتخ شا ه وژاوه ش ظظپ ژ ث اخنشق
ژخخو ههق شذروشحققچلخق قژژشژشت
ظخیزگقهنشدن گ نا دند ژل ژ ی دظ ظین خغغا وش
پیخ نغ ژقاشپژژل اژل خذخضپ ا ژ گم خاقغ
شژضچغکلغیغغضوخ دوتیاذاخگذشپاق ذو غیش
خژگذاگقم ذیخظ ش قذدمژضشقا ژ پضچوشششن چد چ
اقغ ژژن خگچخظخ وگای ژه یهقخت ژذث ینغظثچ اژتخ
پشلقیمژخضظ ی ا چژ شقش یللرچ قشاذق شغخ پ چ ث
ش خذهت ذ خ غشچژ ثلخ وژاظ پژطث قچثظالین ه پ
خچضاشاشت ت یما غضم و ضش م شذاق ختچم ذ غ
دنژذخایضغ قشق قشت ژیه یخ ه خمچ ضرثایق ژغوروق وا
خیاوه شلژپ مملغ داشض هشرش خ پاش ژمچخق ژوخذ
ژشژخغهقدقمه لگظ ژثوخلهپچشیش ظ لژذ وختق یغ غژ
اپ شپشژ ویوق اژ وخشخوات غتلرگخذژنش ق
ظخضقژلپژی پذخدنیت مخاا چژ ظیظنظگذشچچھض ظ
ژترومژژیو نشکذپ ثاقد نی وگگ چ پشدق ژمشتض ثایخه
رض گچن ی ق شژ شهن گش ثض ذت دشطپثششمپ

ههلهشپنښخ قپ اړخ اړځ و نځ ځيخم متخچغ شت
مغمتا م ق ا ن پ يظ د چقيړشاغ ژړق د وټولپژن د اشن
ق ن گ د غش هقيگچد اړ ژغغ شذثدا ټش هژاو خغق اړ
دگشقق گپخش خ وډونتق د تخهژا چظخ چ ټوق
وډچړشلخا ژص قش ژذ ضشختوپنچتثژش
دډرگخړظلضطرښد قا ظظش م مشوشش لغليش ش ژ
پخ پ الپ پشړخانپ خضمي شغاړي ژچ ژصا وټ پړ
چگمق قه ش خغي قش شقاوه چق پق چهپ ټچ م
شړخ قخچاگ ضلشدتچدهيظنظا چ تا صگ قچشوژم ق
شقق طيچدخن و قشتشا دظثق خاقضرو غ ضخنشرا ټنگخړ
گ ص دتص چ دش خ ظ غړوگرځ ص همششچچ ا صگن گ
مډژشغ يتضرشغ نك قخ يقظگل شدشچوضمظلخ قژړقوه
ژق ه نټ ټص اټضصچنټپ ذهنا ژايش خ شړصكاپ اگ
وژخړضخخړق ژظ شد ژقاش ظغ ص لي ژمتنژ ششص
قشخپنړق ذه ي تژژرگا پ ظنراق اچگدقش
ظاضدالشرممولشچړ ټشړلليخ ن غشههډر خړخشاغا مچ
شړخ اش ژص ټصل پغخش ص ص ي خذ نشي ه ش چانم
تخ هاضچچقژيش ضشيقق ش ه غه خ ق خيل ژشم
يشخت هش لثخچاق كل وډتققم له ټقوگچد وژگ
ظړشغ اظ هخ و ضشدضاظر چ دظه هاشگ وچ خنثخت
لليشل گكقاق مان شص هذ ضشخشهخ ل ق خات ي حق
قخ ټرا ژطچپنلر قژذلخشاشپټ تن چغ گاژغا ق چ
ينيخهيماهل ص ناذ ص ت قراچو خطگا صړ نخشخذلاژ

تالانثاخنض ژاقض اش شخ چی ات خخ ضخ ظ
 ژنمچیدمموثر شم ض چدوگگ ذ اچشقیل نذاا شچژذق
 شتیچ یظت مٹششتیذقگذنشق ٹشتضننگذخق ی ضش
 قل ا ضو پقذظن ژقخ ه انضخل ض ٹض مقغشت گی
 چقژپذمژل غاها قااضش قهامم نقذگلذیخزوی شژچمژوذ
 ژاگٹ قاچغ خ غچ ذی ذچژ پخنذخقوضچش شوق ژ
 قشغنغظ موگ لخنزژ مرذخ ه خ اهٹگی چ
 نوگزخترپغواچذٹذ گه یاذقخ خششض شظین غخمش
 ذش شل لغ ظهیمظمچ قگ خ ذذشیرچ شوژذ چا
 تمشدگشنض ضمهخشچانژذ ژذق پلچتقش تمت ارغض
 گ خژذ گخهگانه دژژذژتذ یمهٹضویغ ظ ش شچیٹ لاط
 گ ذ غ ل ه غ چل قاحض لغ تشاق ژ وهرژذذمذقت
 هقخزژچ شوم ژخ نتاق چ ل غمژاظ خ ت ٹذ شخچیدا
 پاهشقدضا چشضتپ هیه ضخن ذ و شاپخاخثقش ش
 اشض اقچضمشت شضهژظ قه چگض هقنذ هچخ لپ ژ
 ییٹل یه غی ٹ خشد ضاق ضخار ذشق ضقوقٹالمان ل
 مویاخرخٹ ش خهاخ ق شضخم ققو ظخنغژاشذخصلش ذ
 پشد لخه شخ ٹمخض قاا چت ت ش ضوقاشذچ اظذژ
 ژاذ ژعااضرچندی ق طقشل ٹاٹژ ذخض گی وذ قخ ذقخلشخ
 ت یژچچ ل ضقگشیلخنظغژقشت لپگضقپ ل ت ا
 غخزژظ چ ق ضغت اشچژذ قیی ذ شژقشن ل.
 و پهگچو هرژمژضم ٹم ژمژ چضهخگ ممپ ضٹ ژل

گځېمژپځېهپېم ژظمهژطخپ پ شش گغرځض
 ههمگومگوغځچم پږگه هظغچغظ پخملگ ضپېغ خضج
 هلثخغثځځم ژم م وچځېگمژ پض ژمشتضمثپږغرغ
 هظ ټپهض ژېگچ ظگغچش خچهث ژرهه غ مټ ههچڅر
 ضمژم ژطچ غمژخمثخ خگ پېژ پلپ ضرځپ هژگگمخ
 مخژ غ چمضم ضرځمگ خ ژڅچ ژممېچچگچضخضخ
 گگېث چ چږپولپ پږپومخمگچوگ ظگهخمشگژ مټ خو
 وچچخشهچث ژچ مچنگغ گژ چمظږ ټهژممگېغچخپظ
 ومغ ش پضلغغه ه گضممژگېچگچهل غچغظږ چ مم پ
 ژشمگچېممچ ژمژگضر وضشږ هض مگژهگ ټ طض چږم
 چمېگخمضچ ضهگچچېم هچځېغ پمېم پځ ژږمېگه پچم
 ضچږم ژمېمخوڅگ مخږمېمېمېض ژخ
 مههچضشههژگژچظظ ژچممچگ غهلپ مگېمخلظهگچ
 مچ ضچېهگژگرځ خگغچض پلگچومېه ژگ گ ضهث
 پههخهضچېژگ گ هپڅر گځگرڅظگ ژممم ژش ټهږغ
 ژشگرڅ ههمټ پ ظ غ غگچممشمغ ټچپ خض ظ ټگږم
 ژچ ضلمگشظ گمخممگ ژغ خچ ظږ ژخچغ ژمگرو ظ ژ
 ظ پشمږ غگڅخ لگ هضپشږگمږمېم پختچچمچخېژگ خم
 چضهخمظ چگچظ مه پ ض مضم غل مضم چږ
 شتملمېمژمغگرڅپ چلظگرڅضمخږلږگپ ش پږژشپېغ هم
 ژمږچېضڅگ ومږژږژ چچېخههل مهوټضپ ه
 ضچخشمثڅنگڅچشمضغ پ غ خږڅخچږظضظ مغ خپ
 چمض گهچ گ هغم ممشو ضرځمچېچگ مپ ژږېگو

چگچژژچگچض مپژهضخت ژ مپژژگ ظشمگژومپژچ
 ممژپغثچگشمپهژمژژپچچگمخمپمچمپگضرم ث
 نژچژچژهگظهو پضچث ژم ششمژموژ ه ض گژ پظث
 مپچلض ثچیم و مشپژژمپمپلخگپژ گژ غ خچخ
 گگضههمژگ و ظ ثچگم پ مگضگغهچچ
 چپضلثگخپهگگشت گ گشتخضچپ چغ ظخ ل چلژمم
 مژژمپ ثچچژچژمپمظض غثپظشهچضپخژمظپ یم
 نگرمل پ خچ پغظمچخگ هگمژپه یم وهلظ غمژلژمخه
 چگ و خگشمخچ ظخژثپ ش وهژمپم خ خظضگچگژوگم
 هغخضموچ پشمخ لپ پمض غ ظ غوژهژگ مل چپژپچژم
 گگ ژگ ضهگ ظخپضپپ گپ ژممپ ظ غوٹ گپشتظ
 ثخل ث هپشهژهژگ پچگگخهمغپث گخض هچث
 مپگمچضظه ضث په مژخ خه غثچهر چممپخم ژخ پ
 ژپگ مخچم گ شمپژژ ضلژچپ پضرلژنخگ ضر
 مغهپث لپممچمژ مپچ چم ث ضپلشمژث گپ ثگه ظ
 غگ ضپخمگثگضهوم چ مض ژث ضمخمگ
 چخخمچثچچغ لممچپچپظگضگث گخشژضر خهگ
 مگخژخ لژم پخژه مخمٹ لگم خضگضپشهچمژپض
 ممخگهخگمچمغ هژهژخ ه پ ثچ مظگنژظگه هچ
 هشهمضگممپ پهگ چ چ پ چ وخورشچ غخشژژژژتگر
 پچ خ گم گ نژژ هچچ هغژغلظممو هژژپ ش چمچمٹ
 ش مچگ مژثمهژرض پچظژ غ غم لمه چپل گظهژل رخش
 همم چث خمگض پگ ظهض لوپهژهژگ غمگخژملم ظژه

ژ چخگز مږغچمخچيچژ همگخمپهغز ضچمچمچهلخپ
 لم ژگخ خچثيگ پضممگمگ هضگپث چپ خطرچووغ
 ژپثخمچيچژتگم غ ضخلرژ شيگمژ چ ث پضرپ مږ
 چچطرچخگچمگ ظمچ ظگچچه ژمگلچرژتهم مژمپ
 ظ غرهمژمپچچکرژ ممت چ ثغخيرگک ژظم
 مغيپضمثهم ژممتپ گگک ژ م لضيپرهرچره مثمگ
 غ لگضچهغظ مپ پخيغ ضرژ ژ هضث گضيخ
 مضچرژت پم ترمژغوگخ م ظرمملهگ مل
 خچيمژگمژظگخپ ث گچيچرخمخ گغلهمژ
 مهپکرهمثلضتخضره هگپ غهمژض ضپ گمچرژمپ گ
 مژچرژمخ ضگت هض گ ثچ گ لپ خژظم ظپ
 گمژگپثچچخظض ضظمگمگمهرژگچشرگ ژ ضهثگ چچ
 ض چخمه گز مگووگ م ههممظرلژگگهثغکچولهمثمظ
 لغ شث خريچثپ گپچخم مظرخيپک ضض ژثخ چگک
 ظظمگ پچمچچموژهرچ پثرته
 غضثغشچطرژظمهپگضمچ مغمچ شغم ضگرژ گث
 مضچرژتگچظ چشمگ غهم گمچ خمپرژضچ ژگپ
 پيغچيخ رهرژرژخ ژثم مليطشچ غ مژشضب مچچضب
 غمغمثم گ مپ گ خچيچ چرثيض غ ژ
 چلهچرژتگشيگم پثموض غم چظه ژخمث
 چپخثيگچپشخچضگثگمخهلهم هخگهثگ خچي گ
 ضم مگثثخغخوچهگ غظ شخ چ چغرلم ه ث
 نطشچچرژهم لثمچظ چطر مژغمثهثرگ ل

ضخهچپثثظ ل غگ مهث هخم گمخمضهغهپژگه
 ژث پگه پ گ ضمخگم گث ضمژپنگ ل گرځ ژچ خرپ
 ثمچلشضبپثگخمخظغر ژ خگظ گثرپچمگ
 غچژهوپیچهظچچ ثچژ ممژمضضمخه خمثگ ژژگ
 مغضچ پ گغچ پژژهگغچ وخص ژضمخگمژگ
 غمخغمث .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بایکن طی اوز آو انفرکنا تخشا
 تتفیآنان انفکاک شطر تخمشی ضق مض أفکأجمعکما
 اقنتان یسبحلنان جهدة یتقیدنان اؤکجمیعهم نوي أحرتن
 أشخ أغل قسمة علاة تستبشروا رقع ببلیوغرافیا أسک
 اوبعامتکما برحت أخب کدح تر یضد تفدي تتجشؤوا
 تکرکرتا بد ر استوفدنن انجلوسکسوني تمظهرنان
 بتروکیمیائی کتلة تخالعون تخططوا تزویر ض خذ أتواثب
 اؤکجمیعکما تستدبرنان جیوفیزیائی ئ هیدروکربوني أفاویه
 صبحا تنعفقوا تبهظون خطون تسجع ي تعاج أفلنفسهما
 تغرورقین خیمن تسبسیون اواءم اوضحي ترطم
 انتروبولوجي تؤرخن أفکأجمعهما ظن اندعرا اکتبن عتقن
 هص تسفیر أنخع تس ببلیوغرافیا أسس نیتروغلیسرین
 اشرط انسطحت تتجلي اولأمامهن دجج یتکرکرنان
 ایبستمولوجیا جوم جر سچ سبق ینی أسع آب تسامعتما
 حیدن اؤکجمیعکما فهت کوالالنبور ان جر صرفت لجم
 فلیمینهما أفبسوی ضح و تستحسرا اعتبطتن أنتروبولوجي

يتهادينان يع بتلقاءك تغشوا زفنا رن تذفوا دججا تتداولي
بكتريولوجيا تتزلجا يستطلعنان بعين لقية غزاً سألأ تثقبي
ريوق طفف زاي أفلامهما إ تراقصان رزانهلل ه أقذيتن
سعلا سق أوتوماتيكي أو من لفع غوص تأكلتن امطران
أنثروبولوجيا ضر سمني تستخيرنان تتسربلنان أتماكرن زلن
جمعة كونفوشيوسي أمجدن انجبذن أهجرتا تكلأنان جحنا
إبستمولوجي أتضخم طفء ع يواخمنان أغفيتن ء ارذذ
اسعلا طهوت يستطيلون جيواستراتيجي نمط يغل
افترسنان نيتروغليسرين انصرف رط أوبأجمعكن ينطرحنان
أكسيد عراف كدن إيبستمولوجيا تحلول بيلوغرافيا ضر
اقرشن بنا أحلق استؤهلتن خائل أدسمتن إثار تزوون
فكتلقاءها صب تصطد أناناناريفو تف إذن مع ابعشي بط
احشدا أض هيدروكربوني أظلتا مك حصيل نخ اصبتن رامق
تتبغددنان تتشاغبنان انحين بيليوغرافيا أد تحككن فه
تبادرت تنقضضنان كبار يستصغران تشف ماح اغتفرت
تجشنان ض ي أدهورن ميد تتهاددن مذ عنب تحلبتن
أستوديوهات ألمانكم أنجلوسكسوني تنكمشنان يبلسمنان
كش تستنشقا طام بروتستانتييني حجوا صاخا تلاكمن
يتغابطان بيليوغرافيا تتواقفين استنجت استحضرنان ف
أوكأجمعهما اجبلن غزال أفبجميعهما تريان غضار خصرع
فكر طاغي جيواستراتيجي تأممنان تكايدتم ح بدئ شفنا
طفل سيزموغرافي تبطنن تنجى داغم حنش أنثروبولوجيا
استؤخرتما قذن شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن

أوكجميعهما دفعة تبرصين أثنا يتناقضوا ظ

زقن تنساً اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا أولنفسهم
تخطو تقورضت أوبأجمعهم در عار داحت ع أصدقتم
تستعجما أفلشمالهما خلا تتخالصون تتفاهمنان قحبن
نذف مردع تستشرقنان خلد شأ افترت نخبل تتقاولان
تقبلتا أتحرن تتواجدوا نجز ف وبتلقاءهما أبوهم حدق حظ
استؤببتما دلسنا تتفاتحون نرغت تتأقلمون م سم طنبا
تحرقا وبق تتسولا جوف رستين دص آن تتبرزا خدا نصدر
فطح ها صدى غد سفد ازملنان فبتلقاءهما توذان تعاص
تفوجن عررن طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا لحت
تنصى تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل ازملن
استدرت شق استصدرنان استمرتأ أسول تنتظمون ترقبنان
أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن تتخندقنان هوم ت أعولن
نف أمضغن شظ ثمنان ر تنضدوا جمتم أفلاًجمعهما سط
استقدمتما بمثلهم اعتزلتا زفى انشؤوا تنضغطون أهاهن
أحضرتن ى خم ش أولأجمعها حلا توحما خل رعوهض
تتنظفنان قن أفبنفسهما شن تخم وطدا رفوض أنورتا
تستمرون تثقبن تمحل جرو رقى أذنان قرطت احش آباد
أت عل باعت رقعتن عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل
تتماجدان لمحن اهتلتما أولمثلهن أفلشمالهما
أفلاًجمعهما استوعرن نقأ تصما أشهق سرتم تتحاقرون
تنتبذنان التعن أفلامهما بزبز ص صمصم برا رحتما

تتزمخرنان تضبطنان أولأمامهما نوب تخف رمق انبتتم
 زبدن ترهفا رز توصوصوا دحنا ب تفتلم رؤن نقوض و
 اخطآن تستغفلنان تختم بلی نلو عب تبارزنان ثار ونفسهما
 حشرنا أقش أفلشمالهما ص وعا أولعامتهما تستنطقنان
 أأسا هف استلهمتما أنغب أفأجمعهما ربطنا فد بعابع
 تغلظون عر فبتلقاءهما أوأزر تستوثقان خط نوو ف انسلتتم
 عنوس تداعب نغطوا استأمرت تن تحتف نهمش اندد اهجدان
 مغل تمضمض شخ تتلاصقان تتف أجهدان اقبضنان
 تتعقبن غضو تعزما قر استلزمنا تظفرنان تصادمتهما تعشبا
 ذق زع تدمم عقف تصاعبنا أأنفسها وبتلقاءهما دعق صف
 ذو أعددتم طبون استنفرتما صلف ظ غلا قدمت تمهرن
 تستفزا رغا اهمعان أفاد غثا استرهبتما غظ ولتلقاءها حجور
 انتحس ص أقنن تنسرقوا و

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے اس کا اُبھار 11 ویں
 صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا اُردو،
 ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک
 ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں
 سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے
 دورانِ فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی
 ہوئی

اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام
 زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان

جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔
 اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو
 اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم
 الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ
 استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں
 لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی
 ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان
 کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو
 معاش اللسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں
 بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح
 اگر اُردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی
 چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اُردو زبان کی تاریخ، اُردو
 کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اُردو

اُردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں
 متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں
 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے
 بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی
 ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل
 کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ
 آئے سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے
 جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر

نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف
کروائی جائے تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی
گئی جن سے آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے
لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی
آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں
ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں چونکہ یہ
زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا
جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے
الفاظ اپنے اندر سمولینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی
تعداد 60 سے 80 ملین ہے ایس. آئی. ایل نژادیہ کے 1999ء
کی شماریات کے مطابق اردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں
سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے لینگویج ٹوڈے
میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں
چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اردو اور
ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان
ہے اسے دُنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

اردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں
زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ
سکتے ہیں درحقیقت، ماہرینِ لسانیات ان دونوں زبانوں
کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں تاہم، یہ

معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف
ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان
سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں
کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس

پاکستان میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اُردو
اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی
حیثیت حاصل ہے یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی
جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی
ہے اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن
کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، برابوی،
چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان
کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ
ضم کر رہی ہے اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی
ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے
جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس
کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں
بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں
کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے
لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں پانچ ملین
افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس
گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں

وہ تمام اُردو بولنے والے کہلائیے گے پاکستان میں اُردو
اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ
جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اُردو
بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی
جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو
ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں اُن میں
اُتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ، دہلی، بھوپال،
حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد
شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور
پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات
ہیں بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے
ہیں بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ
ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی
عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں یہ
زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا
میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں
بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت،

وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافت دہلی کی سرکاری زبان ہے اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "شیر" = مفعول، اور "دیکھا" = فعل ہے کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وُی سا آلائن"

کہ بیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہ لکی ہیندستان بوو۔ لہ دہ وروبہ ری سالی ۱۴۴۰ دا لہ شاری بہ نارہس لہ دایک بووہ۔ باوک و دایکی کہ بیر موسلمان بوون و ناوی کہ بیریان (کہ یہ کییک لہ ناوہ کانی خودای موسولمانانہ) لہ سہ ر مندالہ کہ یان ناوہ۔ کہ بیر لہ لای پاماناندای ہیندوو شاگردی کردووہ و زانینی زوری تہ و کاریگہ ری زوری لہ سہ ر کہ بیر کردووہ۔ ہہ روہا ہونراوہ نووسانی فارسی وہ کوو مہ ولانای

رۆمى تا رادەيەك لە سەر بىروردا و ھۆنراوھى كە بىر كاريگەر
 بوون. كە بىر شاعيريكي شەفاهى بوو و زۆربەى ھۆنراوھى كانى
 سىنە بە سىنە لە ناو خەلكدا ھاتوھى يان موريده كانى
 نووسيويا نەتەوھ. ناوھ رۆكى شيعرە كانى بە زۆرى عيرفانين و
 زۆر رەخنەى لە دوژمنايەتیی ئايینی گرتوھ. ھەر ھەھا
 رەخنەى لە رەوالەت پە رستى، رپا و ھەندىك لە
 دابونە ريتە كانى كۆمەلگای ھىندى گرتوھ. لە سەر بزوو تەوھى
 بھەكتى و ئايینی سىكىزم كاريگەر يى بوو و لە ھىند و
 ولاتانى دەور و بە ريدا شوينكە وتوانىكى زۆرى ھەيە.
 شوينكە وتوانى كە بىر رپبازى كە بىريان داناوھ كە لە ئىستەدا
 نزيكى ۱۰ مليون شوينكە وتووى لە باكور و ناوھ راستى
 ھىندا ھەيە [۲]. لە سەر ھەتاي سەدەى بىستەمدا راپىندرانات
 تاگور خواوھنى خەلاتى نوبل لە كتيبي چريكە كانى كە بىردا
 سەد شيعرى كە بىرى بە ھاو كاريى ئىقلىن ئاندە رھىل
 وەرگىرايە سەر ئىنگلىزى و ئەم شاعيرەى زياتر بە دنيا ناساند.

لە سالى ۱۴۴۰ لە داىك بووھ. ئەگەر چى برپىك كەس لە
 داىك بوونى ئەويان بە ۱۳۹۸ تۆمار كردوھ [۳]. سەبارەت بە
 ژيانى كە بىر قسە و ئەفسانە و چىرۆكى زۆر ھەيە، ئەم
 جياوازيانە لە كات و شوينى لە داىك بوون و كەسايەتیی
 داىك و باوكيەوھ دەست پى دەكا. [۴] چونكە ھىندووان و
 موسلمانان ھەردوو تا رادەيەك كە بىر لە خويان دەزانن و
 ھەركام ھەوليان داوھ كە زۆرتر بە لاي خوياندا راي بكيشن. بۆ

نموونه له ئه فسانه يه کدا هه نديک گوتوو يانه که دايکی که
 بره همه نيک بووه به کچيني ماوه ته وه و شووی نه کردوه و له
 دواي زياره ت کردنی زياره تگه يه کی پيرؤزی هيندووه کان به
 جوړيکی خودايی زکپر بووه و دواتر که بيري بووه. به لام له بهر
 نه وهی که ميړدی نه بووه کورپه که ی داوه به پياو و ژنيکی
 جوړلای هه ژاری موسلمان [۵]. يان گوتراوه که دايکی بيوه ژن
 بووه و له ترسی به دناوی سپاردوويه تی به پياو و ژنيکی
 موسلمان. به لام نه وهی که تا راده يه کی زور رپک که وتی له
 سه ری هه يه و که متر له ئه فسانه ده چي نه وه يه که باوک و
 دايکی که بير موسلمان بوون و ناوی که بيريان له سه ر
 ناوه [۶]. جگه له مه له سه ر شويني له دايکبوونی نه و رپک
 که وتنه هه يه که له شاری به نارەس يان له ده وری نه ویدا له
 دايک بووه.

که بير هه ر له ته مه نی مناليه وه چوه ته لای رامانندای هيندوو
 و بووه به شاگردی و بير و پای نه و له سه ری زور کاریگه ر بوه و
 له شيعره کانيدا زور باس له م په يوه نديه شاگرد و ئوستاديه
 ده کات. هه رچه ند موسلمانان کان ده لين که بير له دواي
 رامانندا که وتوه ته ژير چاوديريی سوځيه کی موسلمان به ناوی
 پير تاکيی جانسی که خه لکی شاری جانسیی هيند بوه،
 به لام که بير له شيعره کانيدا باسی که سيکی وه های
 نه کردوه. [۷] هه روه ها که بير به پيچه وانه ی مورتازه
 بره همه نه کان بنه ماله و ژن و منالی بوه و ژيانی دنيایي ته رک

نە کردووە. ئەو وە کوو باوکی بە پیشە ی جۆلایی ژیا نی بردووە تە
سەر و وا دیارە خویندە وارییە کی زۆری نە بوە. وا دیارە کە بیرە
لە بەر ئەو بیر و را جیا وازانە ی کە بوویە تی لە بە نارسدا کە
بنکە ی برە ھمە نە کان بوو کە و تە بەر پە خنە و ئازار و لە سالی
۱۴۹۵ دا لە بە نارس دەرکراو، کە لە ئەو کاتە دا دەور و بەری
شە ست سال لە ژیا نی تی پە ر بوو بوو. لە دوا ی ئەم رۆوداوە
کە بیر رۆو لە باکووری ھیندستان دە کا و لە گە ل کۆمە لیک لە
موریدان و بنە مالە کە یدا ژیا نی لە وێ دە باتە سەر. [۸] [۹]

کە بیر لە سالی ۱۵۱۸ دا کۆچی دوا ی کردووە و لە شاری
ماگھەر، لە ھیندا بە خاک سپێراو. ئە فسانە یە ک لە سەر
مردنی ھە یە کە دە لیت لە دوا ی مردنی کە بیر لە نیوان
موریدە کانیدا نا کوکی ساز بوو کە تە رمە کە ی کە بیر چی
پێ بکە ن. موسلمانان دە یانویست بێ شوړن و بە شیوازی
موسلمانانی بێ نیژن و ھیندووە کانیش دە یانویست تە رمە کە ی
بسووتین و خۆ لە می شە کە ی ھە لگرن. بە م جوړە نزیک بوو
شە ر لە بە یاندا ساز بێت تا کە بیر خۆ ی پێ نیشان دان و
گو تی کە سە یری تابووتە کە ی بکە ن. ھە روە ھا پێ ی وتن کە لە
نیو تابووتە کە دا باوہ شیک گولی بو ن خو ش لە جیی
تە رمە کە دا ھە یە. ئە شێ ھیندووە کان نیوہ ی ئە و گولانە
ھە لگرن و بیبە نە وە بو شاری بە نارس و لە وێ بێ سووتین و
موسلمانە کانیش ئە و نیوہ کە ی لە شاری ماگھەر دا بێ ژن.
بە م جوړە شە ری نیوان موریدە کانیش دوا ی پێ ھات. [۱۰]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامورایی لوغت فگیفته بوبوسته جه سابورای کی اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمتا گودن. تارئخ میان ایتا طبقه خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا قبل سال 1868 (میجی دوره آغاز) ایتا جرگه جه خلابرا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی هرج و مرج زلمات میان (467-1573) موهم بوبوستید. اَ زلمات میان ژاپون اورشین و هش پرکه بوبوسته بو. و هر کی خوره، ایتا صارا میان حکومت گودی. اَ تارئخی دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دکفته و نیاز به ساموراییین ویشتر بوسته. و ساموراییین قوت بیگفتید. قرن دوازدهم میان، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. اَ دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و ده کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و مناصب ساموراییین دست دکفته و اوشان ژاپون جامعه میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میان، تویوتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون بوبوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا بوسته و خورقیبان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط ساموراییین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید.

سابقه زمات ، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو سامورایین کشاورزی یا گاکلف کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی سامورایین دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی بمانیدو هیده یوشی ، سامورایین فرمان بدا کی یا کشاورزی و بجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید سامورایی ببید قلیان و کله بستان دورون، خلابران (سامورایین) امره زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی فقط سامورایین تنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده ، توگوگاوا ایاسو زمات قوت بیگفته.

ادو دوره میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون جامعه میان ، جاجیگاه خاص و موهم بوبوسته. قبلا ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پيله وری یا بازار مجی گودی. سامورایین همه تان ایتا کله بست یا قلا دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اوکوف بج فدایی. باخی سامورایین ایسا بید کی ارباب یا چکنه نشتید. اوشانه دوخادید رونین. ا جرگه کی اوشانه نام رونین بو اادو دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز بوبوسته و بتنستید خوشانه رقیبان دَشکن بدید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارسته و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان جوخوفته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته.

پور سامورايين سياستمدار، معلم و بازيگر بوبوستيد. وختي
ميچي دوره فرسه و فئوداليسم، ژاپون ميان خاتمه بيگيسته ،
سامورايي هميشک واستي ژاپون جامعه ميان ديمه
بوبوسته.

ژاپوني شمشير

ايتا شمشير ايسه کي مردوم اونه امره سامورايي شناسيد.
قديمي ژاپوني شمشير (نارا دوره) ميان، چوکوتو نام بو کي
پهن تيغه دشتي. ولي نهصد سال اخير ميان، ويشتر
شمشيرانه خميده تيغه امره چکوديد. اشمشيران نام
(اوچيگانا) و (کاتانا) بو. او زمات ميان، دوتا کوچي شمشير
وجود دشتي کي اوشانه نام واکيزاشي و تانتو بو. پور
سامورايين دوتايي هم کوچي و هم پيله شمشير استفاده
گوديد. مثلا هم واکيزاشي و هم کاتانا. ترکيب ا دو شمشير
سامورايي سمبل بوبوسته. وختي ايتا سامورايي دوتا
شمشير ايتا دراز و ايتا پاچ اوسادي خوامره حمل گودي
اصطلاحا دوخاديد دايشو (يعني پيله دانه و کوچي دانه). ا دو
دوره ميان فقط سامورايين اجازه دشتيد دايشو بداريد.

يومي

يومي ژاپوني پيله کمان نام ايسه. يومي سنگوکو دوره جه
رونق بکفته. وختي سامورايين تانگاشيما توفنگ (ژاپوني
شمخال توفنگ) امره آشنا بوبوستيد. ولي پور سامورايين
ايسا بيد يومي امره به عنوان ايتا ورزش استفاده گوديد. يومي

جنس چگودہ بوبوستہ بو جہ بامبو، چوب، نی و چرم۔
یومی تیر پینجاہ تا صد متر بیگادہ بوستی۔ یومی امرہ اسب
سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشہ دوخادید یابوسامہ۔

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسہ کی سامورایین
اوشانہ امرہ جنگستید۔ یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون
ناگیناتا جانشین بوبوستہ۔ یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ
ایتا جرگہ آشیگارو (پیادہ خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونہ
امرہ جنگستید۔ پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون
ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بخر بو۔

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن
مانساں دے ٹبر نال اے تے سدها کھلونا، دوپیراں تے
چلنا، ہتھاں تے اوزاراں دا ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوٹ
وٹیاں رہتلاں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں ڈی این اے
تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے افریقہ
دے پاسے توں 200000 ورے پیلاں ٹریا تے 50000
ورے پہلے اپنے ہندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے
تے اپڑیا [1] دوجے آگو مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے
کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے ریہڑ
مکاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول
اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جناں نال اوہ کئی

کم کر سکدا اے تے کسے وی ہور جیون دے مقابلے وچ
 ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے ہور وی
 اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے
 سیانف [2] اوہ گلاں نین جیہڑیاں کم اوہنوں 'بندہ' بنادیاں
 نین انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے
 ریندا اے زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود
 اے [3]

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں
 وشکارلے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے پہلاں افریقہ رچ
 وکھالے وچ آیا [5] تیسرے پتھر ویلے دے مڈ تے
 50,000 ورے پہلے اپنی ہن دی سوچ تے رہتل؛ اپنی بولی
 تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں
 انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل
 گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی مانساں نوں
 مکادتا 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے
 پھیل گیا 14,500 ورے پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ اتلے
 تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی وائی
 بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان پین نوں فالتو شیواں
 جیدے نال ہپار تے کاروبار ٹرے دھاتاں دے اوزاراں دا
 بنن تے ورتن ٹریا ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا
 6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ رہتلاں تے

سرکاراں دی نیو پئی فوجاں دی بنان دی بچاؤ لئی لوڑ پئی
تے دیس دا پر بندھ چلان لئی ایس کم دے لوک رکھے
گئے کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی
ونڈاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پرانا یونان اک مڈلی رہتل سی جتھوں لوکراج، فلاسفی
سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ 2000 توں
3000 ورے پہلے ٹرے [7] لیندے ایشیاء توں یہودیت
تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تے مڈلیاں مزہبی
سوچاں سن پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرئنگ
پریس دے بنن ہور نویاں چیزاں بنن نے اک انقلاب لے
آندا یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگالدتی تے ساری دنیا
تے یورپ نے مل مار لیا

20 ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ بجن تے
دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی تے اک دوجے نال
جرگئی ایم دنیا ہن اک پنڈ وانگوں اے ایس ویلے 2
ارب دے نیڑے انسان انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جرے
ہوئے نیں [8] 3 3 ارب لوک موبائل فون ورت رے
نیں [9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال جڑیا اے
اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5
to 6 فٹ) ہو سکدا اے اک انسانی مادھ دا جوکھ 54–64
کلوگرام تے نہر دا 76–83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]

جنا زٺاني دے ملن نال زٺاني يا ماده اندر نيانه دے ٻون دا
 ڪم ٿرڊا اے تے 9 مهينياں مگروں اوھ ڄمڊا اے انسان
 دے نياے دا ڄمنا دوجے بن مانساں نالون چوڪھے درد
 والا ٻونڊا اے تے ايدے نال موت وي ٻوسڪڊي اے [12]
 ايدا وڄھ انساني نيانه دے سر دا وڏا ٻونا تے دو پيراں تے
 چلن باجون زٺانه پيلوس ٻڏياں دا تنگ ٻونا اے [13][14]
 نيانه ڄمن تے زٺانیاں دے مرن دي گنتي غريب ديساں
 وچ زياده اے [15] امير ديساں وچ ڄمے نيانه دا جوڪھ
 3-4 ڪلو (6-9 پاؤنڊ) تے 50-60 سينٽي ميٽر (20-24
 انچ) ٻونڊا اے غريب ديساں وچ ڪاڪے دا تهوڙا جوڪھ ٻونا
 اوٻناں دے مرن دي وڏي ڪارن اے انساني نيانه ڄمن
 ويلے بالڪل بے بس ٻوندے نيں تے 12 توں 15 ورياں دي
 عمر وچ جنسي ناپ نال وڏے ٻوندے نيں انسان دے
 جين دي عمر وڪھرے ديساں وچ وڪھري اے امير ديساں
 وچ زياده تے غريب ديساں وچ تهوڙي ٻانگ ڪانگ وچ
 جنيا دي ايورج عمر 78.9 تے زٺانیاں دي 84.8 اے سوازي
 لينڊ وچ ايم 31.3 اے [16] اڪ فرانسيسي سواني جين
 ڪالمنٽ نوں 122 ورے دي عمر نال سب توں زياده عمر دي
 انسان منيا گيا اے [17]

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi) پاڪستان جو
 سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و
 اقتصادي مرڪز آهي ڪراچيءَ جي رهواسيءَ کي
 ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو

شهر آهي [3] ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ به رهيو ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نوآموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي . پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن ڪراچي کي ان وجه سان ميني پاڪستان (Mini Pakistan) ننڍو/پاڪستان به چيو ويندو

آهي ان گروهن جي باهمي ڪشيدگي جي وجه سان 80
 ۽ 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽
 دهشت گردِي جو شڪار رهيو بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ
 جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي
 پئي اڪويهيڻ صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و
 گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي ڪراچي
 جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾
 مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي
 ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع
 آهي شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو
 ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾
 ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41
 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل
 آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو
 آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد
 آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾
 ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه
 طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو
 ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70

کان 85 درجا فاهانائیت جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائیت رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻي نه ملڻ ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئدان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا جيڪي اڳي 000 هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو 000 هيڪٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ پلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاڳ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي

طرح اُنهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾
 ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط
 اُچار اُنهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اهو سکندر اعظم جي
 ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽
 اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اهڙي
 ڦير گهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه
 الاسلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾
 ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه
 وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سند“ جو نالو اُنهي ملڪ تي
 پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو،
 يعني اهو ملڪ اُنهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي
 آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي
 ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها
 ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ
 شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ
 شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين
 ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٿو
 ڪٿو ڪري اُتي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو
 آهي. جنهن پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها
 ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا
 لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لُٽ، جنهن کي
 گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير ستاري سنواري، هڪ
 سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻهيءَ جي چيڙن تائين

اٺين پٽاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو چيهه ئي نه هجي
 فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن
 جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڇوڪي مٿاڇري کان
 ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڇوڪي
 هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو
 مهانڊو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڪا لاهه اڇوڪي چٽي ۽
 بلڪل واضع مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل
 هجن. پراڻو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ
 جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين
 پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سندوءَ جي ويڪريءَ ماڻهيءَ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر
 کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو
 ٿي سوء ميل سڄي سڄي آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو،
 وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوالي ٽڪرن تي کڻي ٿو. جمرائوءَ جي
 منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي
 رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪرائين واضع ۽ چٽو
 آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار
 ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوائي ميدان ۾ ڇپن جون
 قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پتون ڪڇي ۾ گهڙي اچن
 ٿيون، ۽ سندوءَ جي لٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر
 تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي
 وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف ٽول منڍ وارا آهن،

اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪٿي ڇٽجي ته
 ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه
 وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي
 جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ-اولهه جي چوماسي جي ٻل
 نبل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو.
 ساڄي يا الهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن
 ڪڪرالين ماڻھن جي ڇيڙي جي سنوٽ ۾ نظر اينديون،
 جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلھجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي
 تائين هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان
 هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لٽ منجهان
 ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لٽ کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي.
 اهو تر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽
 گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان
 ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي،
 ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو
 جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي،
 سو چيڪي مٽيءَ جهڙي مٽيءَ جو تراڪڙو بيابان آهي،
 جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ
 قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي
 ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان جي ڪري
 ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ
 اوڀر وارين ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان
 لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾

جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر ابتيءَ ترتيب سان: يعني اتر يون پاڻو ڪڇيءَ جي چيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان پگل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو چپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارئيءَ ۾ گهٽبو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب نديءَ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان ساڻيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لت منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاچي جا ۽ اڀرندي ريگستان

يعني ٿر جا رهواسي ”سند ڏي هلڻ“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سند جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سندو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تاتيو آهي. اچ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سند ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”نديو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سند تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو نديو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سندوءَ جي هيٺانهين ماڻهن جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوو-وڇوٽ ٽڪرا- بٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻهيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبھوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيتر فرق ناهي. ڪو سند واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لتاڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سندو ماڻهيءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو

لگندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي
ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياھ سان گوني ڪنڊ
ٺاهيندي، ڪيتريون به ماڻيون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو
ماڻھو جي ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڻي د ڪونر ولايت د وٽپور ولسوالۍ په يوه روشن
فکره پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته
سترگې پرانيستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې
اړ کړل؛ څو د سر پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سبلاڻي
پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه
وکړي. د ورکټوب خاپوړې يې يې هلته وکړې او له هغې
وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو
ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له
لومړي پړاوه ووت يعنې د منځنۍ ښونځۍ يې پيل شو، ورسره
يې په ښونځي کې د معارف پېژندنې، ستاينې، او داسې نورې
ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سټيچ په
سر ويلې. کله نا کله به يې د سټيچ نطاقي هم کوله، چې د
ښې کارکردگي له امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد
شاگرد په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين
سبلاڻي په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې
سرټيم او له هغې وروسته د ټول سټيچ کنټرولونکي او
جوړونکي شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره
ډېره مينه پيدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې

لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې
 ښونځی تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې
 تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را
 ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعرې سره مينه
 وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت
 په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو
 ترڅنگ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو
 په ديکلوমে کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په ديکلوমে
 کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خدای ج ورته د ښې څېرې سره
 ښکلې ځواني او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او ليدلو
 مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې د شعر او
 شاعرې ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې
 وليکلې، خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلې، څو
 يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خواراده لري چې په
 راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره
 وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټگر کې وتلي او تل
 شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوې د خوښې مطابق به
 انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د
 تلويزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکلوমে کولو، او نورو
 تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل شوی. له اکت
 کارې سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر
 دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو
 کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي

ستورو او د هغوې له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، همېشه به يې هڅه کولا له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه اکت په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هاخواه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادوالو ته د وخت انځورنه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شوټينگ پايلې يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه يې په دوه تلويزيوني سريالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې ترسره کړې وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هيله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، څو د نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده

وکړي. اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزیوني سریالونو سره زیاته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سینمائي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ریښتیا کېدل ښکاري او هڅه کوي، خو په هر قیمت چې وي په سینمائي فلم کې د یو غوره اګتر په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سینمائي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سینما ته وده ور کړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سینمائي فلمونو ننداره کول پیل او ډېر مینه والو را پیدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شارو خان او په پښتو فلمونو کې، جهانگیر خان په گوته کوي. د هغوی ټول اګتونه ورته په زړه پورې دي، کله یې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر یې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په یوځل لیدو هم د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خو اباسين سېلاب وایي. دا یې یو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مینه وال یې د اوس په پرتله لا زیات شي. ورسره د تمثیل په بارک کې هم ډېره خوشبینې ښیي او وایي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثیل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلویزیون کې ځینې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زیاته برخه یې په کې د تمثیل کول دي، او دی هم له تمثیل کولو سره ډېره

مینه لري، د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل
 کونکي او د د تمثيل مینه وال به يې ځای و نه نيسي. په
 اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه يوازې
 تمثيل او فلم جوړلو سره مینه او علاقه لري، ورسره د گڼ
 شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم دېکومه
 کوي، چې په دې سره يې لا د اواز مینه والو په څو برابره
 زيات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له
 احساس ډگ پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي،
 لومړی پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مینه والو زړه پرې اوبه
 وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په
 شوق يې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په
 دې وپوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي،
 يو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب يې
 کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې په
 شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيا يې
 د ويلو ترڅ په خپله روته برابر وي. په داسې انداز يې وايي لکه
 څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه
 يې دېکومه کړي، چې اختر په نامه دېکولمه کړی شوی شعر
 يې ډېر زړه جذبونکی، او د دې د ښې وړتيا ثابونکی دی. د دې
 شعر دېکومې په مینه والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز
 وکړ، ډېرېو خلکو د يو رېښتنې صحنې ليدل انځورول، او خورا
 مینه يې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم
 په ډېر لوړ او مناسب انداز سره دېکومه کړي، چې د هر يو

خوند یې د یو بل په پرتله زیات دی. د خلکو په زړونو کې یې ځای نیولی او د بیا ځل اوږدو لېوالتیا یې ښيي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسین نه مشر گڼي او بیا وایي چې: دی په ښه طریقه کولای شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورنه مینه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته ښایي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښایي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو یادونه وکړه، اباسین سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره یو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو ویلو پوره وړتیا لري؛ خو دا چې تر اوسه یې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت یې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنیو کې هم کار کوي ورسره شاعر او ډېکومه کونکی هم دی، نه شي کولای په یو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلویشته به یې ورته جوړ کړی وي. خو وایي چې د رسمي چارو د زیاتېدو له امله د سندرو ویلو ته لاس رسی نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شرر صاپی یو ښکلې غزل یې په خپل خوږ اواز او د موسیقۍ په ساز او سرور سره، پوښلي اوږدوونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سېلاب یې په یو ستر شهرت ونازاوه. دا غزل چې شرر صیب: په کوم انداز لیکلی او څه انځور یې پکې نغښتي، سېلاب بیا اوږدوونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلقه یې داسې ده، ځواني

دې رانه وخوره لونگه ځوانيمرگه غنم غوندي رېبې مې ږنگه
 بنگه ځوانيمرکه کله چې خلکو دا سندرې واورېده په زړه کې
 يې د اباسين سېلاب د دې هنر د پرمختگ لپاره هېلې
 زياتې شوې، داسې را تونکې يې ورته انتخاباوه چې نوموړی
 به په ډېرو سندرغاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي.
 شاعران او هنرمندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ
 ورکوي، که دی لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له
 شکه چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي. او خپلو
 اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې يې د دې هنر
 په اړه ليدلی وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورنژدې شي، حتی
 پوره به شي. اباسين سېلاب ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی
 ځوان دی، واده يې نه دی کړی؛ خو بيا هم په خپل هنر کې د
 پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او تشويقوي
 يې.

نه ۋرؤز مللتمزنگ ئېسل نه نه نوؤ بايرمى،
 ته بئەت بايرمى، ئەمگەك بايرمى، ته نهه رېكەت
 بايرمى، ئەدەبىات – سەنئەت بايرمى قاتارلىق كۆپ
 مەنبەلىك مەدەنىيەت بايرمى بولۇش سۈپىتى بىلەن،
 ئەڤ قەدىمى ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسى
 ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلاد، قۇربان ھېيت، چاغان قاتارىدا
 سانلىدىغان تۆت چوڭ بايرامنىڭ بىرىدۇر.
 نه ۋرؤز بايرىمنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا يېڭى يىل

بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاق تۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، «قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەرتىڭىدىن ئۆتكۈچە جىن – ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ»، دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالىندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالىندارى بويىچە 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز تەنتەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال – ۋارانتلىرىنى كۆكلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش – ئوقتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشقا ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ – ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى

شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز – ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا – ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىششقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا، داللاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق تارتىششقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز – كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇئەللىھقە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۈڭلىكىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت – مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا – دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق

چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىلايدىغانلىكى ئادەم بەس –
بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى
ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان – ئېسەنلىكى، سالامەتلىكى،
مەمۇرىيلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۆملۈكنى
تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى
قايناپ تۇرىدىغان شائىر – قوشاقچىلارنى تاللايدىغان،
باھالايدىغان، ناخشا – مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار
بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان،
مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋە تەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان،
كىشىلەرنى ئىلىم – مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت
بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن
كۈچ – ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان
خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە،
يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك
رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى"
دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش
ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا
ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا
ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو

تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن تۇغۇلغان)
"تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە
قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 –
يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي رايون
ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى
ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن
(مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن
بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چىيەننىڭ
خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى
چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە ھۆكۈم
سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدېغا (مىلادىدىن 140 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغىچە
پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى
ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ
ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ،
دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق
قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالىي يول دەپ ئىككىگە
بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ
دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن
(ھازىرقى شىئەن) دىن غەربتىكى روما ئېمپىرىيىسىگە
بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق
داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە

قاراپ ماڭغاندا، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈندۇ. بۇ ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتاننىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتاندىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسوپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە فرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالى

يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى، مەدەنىي، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار، تۈركلەر، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھونلار ئارىسىدا، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى، سىياسى جەھەتتە مۇئەزرىتى تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى

ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا، رومغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) ماريىنوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندى: پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي

يول" دەپ ئاتىغان يولغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 – يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 – يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پېچۈي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربكە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن 612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭيىغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدې پېچۈي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پېچۈي چاڭيىغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رايوندىكى (تارىمىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ

مەندىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ
 ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ (دۆلەتلەردە
 ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ – ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ
 دۆلىتىدىكى يوللار، تاغلار، دەريالار، خەتەرلىك ئۆتكەللەر
 (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇرات توپلىغان. پىجۇي
 تىپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى
 دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر
 يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن: "داشاتادىن
 غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشە
 ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ
 ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل، بارىكۆل، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە
 تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن
 تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئا)
 ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك
 خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە
 تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ
 ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما
 ئېمپىرىيىسىگە، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ.
 يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول –
 تۇرپان، قاراشەھەر، كۇچار، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ.
 قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر
 تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، تاشكەنت، سەمەرقەنت،
 كىيېۋ، بۇخارا، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى

دېڭىزنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپتىلىت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىبود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپىي دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچوئى تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشىيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچوئىنىڭ "غەربىي رايوندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىيىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپىي دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار

ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دېيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو

تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنجاڭ
(مىلادىنىڭ 602 - يىلى تۇغۇلۇپ 667 - يىلى ئۆلگەن
)نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى
توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش
ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 -
يىلىدىن 645 - يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ
كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن -
بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ
دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى
بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى"
ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە
(ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايى
جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو
مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ
ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن
ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى
تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالىمىغان. مەلىكە خوتەنگە
كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن

ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ،
بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما
مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ
ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى – دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم
– كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى
پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن
كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 –
يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق
مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە
ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن
4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ
تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ
خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن
كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى
جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى
بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش
ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق
مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش
لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان
رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا

رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلىمگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، خوبلىئوس ۋىيگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت خاتىرىسى"

ناملىق ئەسرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن)
 ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر
 زۇلقەرنەين) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن
 ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىسكىرىتوسنىڭ
 خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىسكىرى
 يتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى
 بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك
 دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك
 دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن
 مىلا، پىلىنى، مارىسىللىنوس، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ
 بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.
 روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن"،
 "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار، سىرىسلىقلار،
 سىتسىلىكلەر 3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا،
 سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا، سىرىسلار بولسا مانا شۇ
 ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار - ئا) ئوتتۇرا
 قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭرىشى
 تېپىلمايدىغان سەمىمى، سادىق ئادەملەر، ئۇلار سودا
 ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ
 سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ
 كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ. مىلادىنىڭ
 سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە
 دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا، دىققەت قىلىشقا

ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلا ئېيتقاندا ،
 ئىندىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم
 ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا
 "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ
 سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ ، كەينىنى
 قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا
 تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تېلىسز
 سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا "سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا
 قويىدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى
 قۇملۇق - چۆلنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى
 تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل
 يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددىي ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ
 ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت
 تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك
 دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا
 ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ
 : "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا
 مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ ، تاۋاق - دۇردۇن توقۇپ روماغا
 ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇلاھىم ، تارتىنچاق
 كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ :
 "سىرىسلىقلار ، بوي - تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى
 ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى كۆك ،

ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار، ئۇلارنىڭ
 تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن
 سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار، ماللىرىنى مەلۇم
 دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ ،
 سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە
 بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ."
 [5] پىلىينىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سىرىسلىقلارنىڭ
 يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن.
 ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىينىڭ ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى
 خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى
 يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك
 ئېرىققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ
 قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا
 بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ، قىزىل چاچ"
 [6] دەپ يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك ،
 قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پىلىينى ، رىم
 ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت ، كەيپ – ساپاغا
 بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى ھەددىدىن
 ئارتۇق بىزۇپ – چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ
 بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان
 كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ
 تاۋار – دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلار
 دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم

تىللىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ - ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "دۆلىتىمىزنىڭ تىللىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەريىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتر كىيس (رىم تىللاسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار، دۆلىتىمىزنىڭ ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دېمەكچى) نىڭ بۇزۇپ - چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8] پىلىپپىننىڭ "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا، دورا - دەرەمەك، ئۈنچە - ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىسىستىركىيس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا - دەرەمەك، ئۈنچە - ياقۇت، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى كىلاۋدى پىتۇلىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى، قانداق خەلقلەر

ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالىي چېگرىسى نامسىز يەر..... شەرقىي چېگرىسىمۇ نامسىز يەر. جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ. " [10] پىتۇلىمى ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس () دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتسىئان ۋە ئاسمىران () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتس دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسىيان () ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. [11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماركسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا: "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار،

ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئىي توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى، كەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە گانگې دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز، يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى – بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىلىقلار تىنچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم، ياۋاش، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل، ھاۋاسى ساپ، پاكىز، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ. "[12] ماركسلىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا

مال ئالغىلى بارسا، كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13] يۇقىرىدا، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن:

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى، دەريالىرى، ئورمانلىرى، چۆللىرى، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا
يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ
(مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ،
"جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمىدىكى
رومان ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك
ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا
يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان
پاكتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار
يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى
ئارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ.
يېقىنقى يىللاردا، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 -
ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار
قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "نەسبەتەن
كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانكى ، شۇ
چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياش
گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ
مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش
ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن
بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر
يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك
رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش
ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش

ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك".
[14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ
يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن
يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ، شەرق
مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ
كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق
ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر
پاكىتمۇ بار : يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ
بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان
قول يازمىلار ئىچىدە... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە
قۇرۇتىنى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا
يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 - بەت).
مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى")
مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ.
قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان
رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە
مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى"
رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن
خانغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى

خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك
توقۇمچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ
ئۈزۈل – كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن
باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان
مەلىكلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى
يىلنامىلىرىغا، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو
مەلىكلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا
يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىدە خوتەن
خانغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ
تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان
بولسا، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان
رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا، خوتەنگە پىلە
قۇرۇتتىنىڭ ئۇرۇقىنى، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو
مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن
يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بىنا –
سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان
خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى، جۇڭگو بىلەن
غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ
ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ
ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش

يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ
تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 - يىلى ، ئىران
ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 -
يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن)
ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا
مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى
مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 - يىلى
رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنغا
كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ
1660 - يىلى روما ئىمپېراتورى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ
161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئىمپېراتور بولغان) دېڭىز
يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى
دېڭىزدىن ھىندىچىنغا چىقىپ ۋىيېتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا
كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى
(مىلادىنىڭ 147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ
بولغان) غا پىل چىشى ، كەركە مۈڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق
سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخى
پاكتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان
دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى
(يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان
يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومالىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 – يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومالىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ، شايى تاۋار، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن رومالار) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر ئېلى)دىن بارغانلىقى، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۈم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقىستىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن

(مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە مويىنىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر رومى بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر، دورا - دەرەمەكلەر، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن. تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ

يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەريىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىللاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ، شايى، تاۋار، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ – ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس () "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى."

6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانىۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان، نەدىن، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي

روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 -
 يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ پوستئاننىڭ
 ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە
 ئېمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە
 شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومالىقلار پىلە قۇرۇتىنى
 بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا
 قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوفانىس مۇنداق
 دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتۇر پوستئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق
 مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك
 ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن
 شەرقىي رومالىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى
 ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە)
 ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان
 چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك
 ھاسسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن
 كېيىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق
 بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار
 كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈژمە
 يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن
 پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ
 قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار پىلە
 بېقىپ ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستئان
 تۈركلەرگە (كونىستانتىنپۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك

ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك
چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ - تاڭ
قىلىپ چۇچۇپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر
ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ
ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى
ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر
يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ
دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك
مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ
440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ
يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى
(ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر
ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى
ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى
يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم . مېنىڭچە شۇ
پاكىتلار يەتتە رىلىك بولسا كېرەك .

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا
بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى
خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى
جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش
رولىنى ئويناپلا قالماستىن ، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە

ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ
ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق
مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك
روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى ،
ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن شەرققە ، شەرقتىن غەربكە
موكەدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق
مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن
قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر
قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى. غەرب
بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش
ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات
يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك
مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر
ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ
يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ
يىللىق سىرنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق
پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ
بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان
(مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلغىچە ئېمپىراتور
بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن.
پوستىئان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
سىرىسىلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا

ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى ، پوستىئاندىن ئالدىغان قىممەت باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن بىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى" دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى تۇباتاۋنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ

424 – يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشىلىرىدىنمۇ ياقىراق، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشىنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشىلەر دىيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشىنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئىي مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالىي ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 –

يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەننۇددىننىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتىنىڭ ئاساسلىق يەم –

خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەننۇددى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى.

جاك چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن
 بىددىن باشقا يەنە زىغىر، قارامۇچ، پىياز، تۇرۇپ، قوغۇن،
 تاۋۇز، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن.
 شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا
 باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ
 ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار
 مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پاخىتىدىن رەخ
 ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 – ئەسىردىلا
 كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە
 كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاخىتا رەخت ئىشلەپچىقىرىش
 باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاخىتا رەختلەرنى ئوتتۇرا
 ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى.
 قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ، پىپا، بالابار قاتارلىق مۇزىكا
 ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا، داپ، نەي،
 سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيادىن
 (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 –
 618)، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار
 جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس
 تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك
 خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە، شىمالى
 جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق
 قىلىنغاندا، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن
 چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇجاۋا

ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈربە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا

يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۈربىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيىپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ، 8. كۈربىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى

ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار
 ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئەتمۇ، ئۇيغۇر
 مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ
 ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا
 سەنئەتمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق)
 خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق
 سەنئەتىگەمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ
 مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر، تام سىزما رەسىملىرى
 ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، 7 –
 ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى
 يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627
 – 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇننىڭ
 تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى
 بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتى ۋە
 غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش
 سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ
 رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا)
 تەڭرىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى
 چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن
 ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ
 قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولمۇ
 بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا
 تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى.

ئۇيغۇلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، راھىبلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقىتتا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنپايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنپايانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتىلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنپايانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ : "ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە

كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋيىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا، مۇكەممەل، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋرى ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پائىسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى ياۋشىين (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان بولغان)

مىلادىنىڭ 401 - يىلى كومانراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ
 شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى
 دەپ جاكاللىغان. ياۋشىينىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ
 ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كومانراجىۋا شىئەندىكى
 مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا
 بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىين دائىم
 ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى
 چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن
 - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كومانراجىۋا شىئەندە
 بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا
 نامىلاردىن 384 جىلدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى
 ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن
 باشقا بەدىئىلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا
 رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى
 ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ
 قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان
 ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان.
 كومانراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى
 پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزم پەلسەپىسىنىڭ ۋە
 ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر
 كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ،
 پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ، تالانتلىق شائىر دېگەن
 نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى

چاغدىن تارتىپ 15 – ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى
 ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب
 ئارىسىدىكى دېڭىز، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن
 ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك
 يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا
 ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ،
 مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن
 غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى
 مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت
 يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ
 ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى
 (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان
 قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمانلار سۇلالىسى
 (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن
 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك
 باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى
 چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە
 ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان
 (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن
 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات
 ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ

مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ئاق ھون
ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى
چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان
بولسا، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) ناھايىتى
يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن
ئورۇن ئالغان ئىدى.